

OBRAVNAVA STARANJA V MIGRACIJSKIH ŠTUDIJAH IN SOCIALNI GERONTOLOGIJI

Sanja CUKUT KRILIĆ¹

COBISS 1.02

IZVLEČEK

Obravnavanje staranja v migracijskih študijah in socialni gerontologiji

Raziskovalci in prebivalstveni strokovnjaki staranje prebivalstva in mednarodne migracije razumejo kot temeljne procese, ki v Evropi v zadnjih desetletjih vplivajo na sestavo prebivalstva. Čeprav se pričakuje, da se bo število starejših migrantov in migrantk v prihodnosti še povečevalo, je bila medsebojna povezanost staranja in migracij do nedavnega le redko predmet raziskovalnega zanimanja. Prispevek se osredotoča zlasti na dve temeljni skupini starejših migrantov in migrantk: starejše osebe, ki migrirajo, in osebe, ki so se postarale v državah, v katere so se priselile. Predstavi tudi glavne izzive za oblikovanje in izvajanje migracijskih in socialnih politik v zvezi s starejšimi migranti in migrantkami in opozori na nevarnost njihovega poenotenja.

KLJUČNE BESEDE: staranje, migracije, starejše osebe, migracije upokojencev, povratne migracije

ABSTRACT

The Study of Ageing in Migration Studies and Social Gerontology

Ageing of the population and international migration are perceived by researchers and population experts as crucial to the changes in population composition that have occurred in Europe in the last few decades. Although it is expected that the number of older migrants will continue to rise in the future, until recently, the interactions between ageing and migration have rarely been a focus of research. The article focuses on two main groups of older migrants: older people who migrate and migrants, who have aged in the country they have immigrated into. It presents the main challenges pertaining to the formation and implementation of migration and social policy targeting older migrants and argues against their essentialisation.

KEY WORDS: ageing, migration, older people, retirement migration, return migration

UVOD

Staranje prebivalstva in migracije so po presoji nekaterih raziskovalcev v zadnjih desetletjih v Evropi najpomembnejši procesi, ki so povzročili spremembe v sestavi prebivalstva in pomembno vplivali na oblikovanje družbeno relevantnih tem, na primer upravljanja makroekonomije in skupnostnih oziroma medkulturnih odnosov (Warnes idr. 2004: 308). Hkrati jih umeščamo med temeljne politične priorite-

¹ Dr. socioloških znanosti, znanstvena sodelavka; Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; sanja.cukut@zrc-sazu.si.

te na ravni Evropske unije. Staranje prebivalstva je v javnosti in na politični ravni sprožilo celo pozive k spremembam obstoječih sistemov pokojninskega zavarovanja. Trend naraščanja števila in pomena mednarodnih migracij pa je v javnosti držav, ki sprejemajo mednarodne migrante in migrantke, še povečal strahove o potencialnih stroških za njihovo socialno in pokojninsko varstvo (prim. Dwyer, Papadimitriou 2006: 1301). Širše gledano gre, kot poudarjata Mojca Vah in Marina Lukšič-Hacin (2008: 8), za zlasti politično motivirane debate o vplivu priseljevanja na zagotavljanje blaginje v dobi globalizacije (prim. Predojević-Despić 2011). Slednje postavlja migracije tako z vidika javnih politik kot refleksij v mnenjih javnosti v središče potencialno konfliktnih tematik (Zavratnik 2011: 67), v katerih je eno osrednjih vprašanj distribucija resursov med prebivalci.¹

Staranje prebivalstva je zlasti posledica dolgoročnega zniževanja rodnosti v večini evropskih držav, Severni Ameriki in Kanadi, predvsem od začetka sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Posledici takšnega rodnostnega trenda sta predvsem zmanjševanje števila ekonomsko aktivnih posameznikov in posameznic in naraščanje bremena zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja. In prav imigracijski ukrepi se kažejo, kot je zapisano v *Zeleni knjigi* (Green Paper 2012), kot eden od bolj verjetnih scenarijev oziroma strategij ukrepanja proti nastalemu demografskemu stanju.²

Zaradi opisanih procesov, ki smo jim v večji meri priča v zadnjih desetletjih, so staranje prebivalstva kot tudi mednarodne migracije že dolgo predmet proučevanja številnih raziskovalcev. Vendar Anthony Warnes in sodelavci (2004: 311) poudarjajo, da so raziskovalci le redko proučevali povezave med obema sociodemografskima procesoma. Osnovni motiv za proučevanje te povezave je dejstvo, da se bo število starejših migrantov in migrantk³ zaradi vedno večjega pomena mednarodnih migracij in hkrati staranja prebivalstva v prihodnosti še povečevalo (prim. Warnes idr. 2004: 308). V tovrstnih študijah se prepletata dve akademsko in aplikativno uveljavljeni polji: migracijske študije in socialna gerontologija, katerih spoznanja in pristopi so tudi podlaga za pričujoče besedilo.⁴ Sprva obravnavamo temeljne dejavnike, ki so vplivali na porast števila starejših migrantov in migrantk v družbah priseljevanja. Nadalje analiziramo vzroke za spregled te skupine prebivalstva v teoretičnih in empiričnih študijah migracij. Zlasti je poudarjena predpostavka o začasnosti njihovega bivanja. Kljub raznolikosti starejših migrantov in migrantk in posledično nezmožnosti oblikovanja enotne tipologije te skupine prebivalstva, predstavljamo nekatere temeljne skupine starejših migrantov in migrantk, kot so jih analizirali predvsem raziskovalci v Evropi, Avstraliji in ZDA. Obravnavamo tako osebe, ki so se postarale v državi, v katero so se preselile, kot

1 Simona Zavratnik (2011: 67) identificira tri glavne ravni torišč sporov, ki jih prinašajo migracije tako v javne politike kot v mnenja javnosti: 1. raven državljanstva, kjer so prisotna različna gledanja pa tudi spori glede priznavanja državljanskih pravic imigrantov; 2. raven kulture, kjer so v središču (ne)strinjanj politike multikulturalizma, vključenost/izključenost tujcev in kulturne diference; 3. ter raven funkcioniranja države blaginje ter distribucije socialnih transferjev med prebivalci.

2 Duška Knežević Hočevar (2011: 9) zapiše, da sta »v zadnjem desetletju tako na akademskem kot tudi političnem področju v središču presoje dva verjetna scenarija reševanja posledic rodnosti pod enostavno obnovo prebivalstva v t. i. industrijskih državah. Prvi se nanaša na ukrepe za dvig stopenj rodnosti, tj. pronatalistični scenarij, drugi pa na ukrepe za izboljšanje razmerja med delovno aktivnim in vzdrževanim prebivalstvom s pomočjo mednarodnih priselitev, tj. migracijski scenarij« (več o tem v Knežević Hočevar 2006, 2011).

3 Tu je nujno opozoriti, da je že sama definicija starosti premakljiva. Običajen mejnik, ki v t. i. razvitih družbah določa starejšega človeka, je 65 let. Kljub temu se pri nekaterih migrantih, zlasti tistih, ki opravljajo težka in nekvalificirana dela, že po petdesetem letu ali celo prej pojavljajo poklicne bolezni in hendikepi, zaradi katerih ne morejo več opravljati plačanega dela, zato so zanje že takrat pomembna in aktualna vprašanja, povezana s t. i. starejšimi migranti, na primer vprašanja pokojninskega varstva in oskrbe (Warnes, Williams 2006: 1258). Velja tudi nasprotno, številne osebe ostanejo aktivne na trgu dela tudi v pozni starosti.

4 Besedilo je nastalo v okviru temeljnega podoktorskega projekta Socialne konstrukcije migrantskih statusov in njihov vpliv na procese selekcioniranja in integracije migrantov (financer: ARRS, trajanje: 2009–2010 in 2012; številka pogodbe: 1000-09-212066). Predstavljeni so tudi nekateri izsledki raziskave FEMAGE: Needs for female immigrants and their integration in ageing societies (Potrebe po migrantkah in njihova integracija v starajočih družbah), ki je potekala v okviru 6. okvirnega programa Evropske komisije (2006–2007; številka pogodbe: SSP4-CT-2005-022355).

tudi migracije starejših oseb. Posebej analiziramo nove oblike skrbi za starejše, ki smo jim z razmahom mednarodnih migracij priča v transnacionalnih družinah. Te so namenjene tako starejšim migrantom in migrantkam kot tudi ostarelim osebam, za katere skrbijo migranti. V nadaljevanju besedila shematski prikaz temeljnih skupin starejših migrantov in migrantk nadgradimo z analizo njim namenjenih migracijskih in socialnih politik. Čeprav imajo tudi upokojene osebe, ki migrirajo zlasti iz severnih v južne predele Evrope, težave z dostopom do socialnega in zdravstvenega varstva v državi, v katero so se preselile, se kljub temu zdi, da so v tem smislu bolj ranljive skupine starejših migrantov in migrantk, ki so se postarali v državi, v katero so se preselili, zato se v večji meri osredotočamo prav na to skupino prebivalstva. Na podlagi ugotovitev so podane smernice za nadaljnje proučevanje pričujoče tematike tako na ravni Slovenije kot na širši ravni Evropske unije.

MIT O VRNITVI »DELOVNIH MIGRANTOV« – STARANJE MIGRANTOV V »NOVIH DRUŽBAH«

Spregled povezave med migracijami in staranjem prebivalstva je v veliki meri posledica dejstva, da bivanja migrantov v zahodnoevropskih družbah med oblikovalci politik in v širši javnosti ni bilo obravnavano kot trajen, temveč kot začasen pojav. Zdelo se je namreč, pravita Peter Dwyer in Dimitris Papadimitriou (2006: 1305), da bodo delavci, ki so jih vlade teh držav zlasti od petdesetih do sredine sedemdesetih let 20. stoletja rekrutirale iz Južne in Vzhodne Evrope in Severne Afrike, da bi zapolnile primanjkljaj delovne sile v določenih gospodarskih panogah, v teh državah ostali le začasno. Številni raziskovalci, pri tem so prednjačili socialni geografi in socialni gerontologi, so v svojih analizah obravnave povezave med migracijami in staranjem prav zato poudarili, da so predvsem vlade tistih evropskih držav,⁵ za katere je značilen t. i. »sistem gostujočih delavcev« (guest worker system), predpostavljale, da bodo migranti v omenjenih državah ostali le omejen čas in se prej ali slej vrnili v izvorno družbo (Brockmann, Fisher 2001; Warnes idr. 2004; Bolzman idr. 2006; Warnes, Williams 2006; White 2006). Anthony Warnes in Allan Williams (2006: 1267) govorita celo o »mitu o množični vrnitvi delovnih migrantov«. Iz tega razloga so oblikovalci politik manj pozornosti namenili socialnemu varstvu in blaginji migrantov in migrantk, ki se v družbah, v katere so prišli, tudi starajo (Bolzman idr. 2006: 1360). Temeljni motiv za bolj sistematično proučevanje tem, povezanih s staranjem migrantov, pa je bilo nedvomno dejstvo, da je zlasti od sedemdesetih let 20. stoletja na politični ravni in med prebivalstvenimi strokovnjaki postalo vedno bolj očitno, da se večina migrantov ne bo vrnila v državo, iz katere je prišla. V zadnjih desetletjih so tako prav »delovne migrante«, ki so se v Evropo in znotraj Evrope priseljevali od štiridesetih let 20. stoletja in so v novih družbah »ostareli«, strokovnjaki prepoznali kot najhitreje rastočo skupino starejših migrantov. V »novo družbo« so pogosto prišle tudi njihove družine oziroma so si migranti v tej družbi družine šele ustvarili.⁶ Posledično je predvsem v zadnjih dveh desetletjih naraslo število študij, ki so obravnavale staranje migrantov in migrantk v družbi, v katero so se preselili, in njihove namere vrnitve v državo, iz katere so migrirali (na primer Leavey idr. 2004; Bolzman idr. 2006). Claudio Bolzman in sodelavci (2006) so na primer leta 1994 proučevali izkušnje oseb, ki so se v Švico (na območje Basla in Ženeve) preselile iz Španije in Italije in so bile tik pred upokojitvijo. Ugotovili so, da jih večina želi ostati v Švici ali pa vsaj

5 Med temi državami je zlasti prednjačila Nemčija.

6 Strokovnjaki, ki so leta 2002 na Univerzi v Leedsu sodelovali na delavnici o migraciji in družini, so med temeljnimi raziskovalnimi temami, ki nujno zahtevajo teoretično konceptualizacijo (Bailey, v Bailey, Boyle 2004: 233), poudarili vedno večjo raznolikost gospodinjstev, v katerih živijo starejši prebivalci, in opozorili na posledice omenjenih trendov za medgeneracijske skrbstvene aranžmaje. Temeljna vprašanja v tem smislu se po Michaeli Brockmann in Mikeu Fisherju (2001: 353) ukvarjajo zlasti z različnimi življenjskimi okoliščinami starejših migrantov v primerjavi s t. i. večinskim prebivalstvom in vpliv same izkušnje migracije na življenjski potek mednarodnih migrantov, h katerim se bomo vrnili v nadaljevanju besedila.

živeti med Švico in Italijo/Španijo, najmanj priljubljena možnost med sogovorniki, zlasti med tistimi iz Italije, pa je bila vrnitev v matično državo. Na tej podlagi so sklenili, da je klasični model izbire med »ostati v novi državi« ali »vrniti se v izvorno državo« zamenjal »model kroženja« oziroma bivanja tako v eni kot v drugi državi. Gerard Leavey in sodelavci (2004) so analizirali izkušnje oseb, starih nad 65 let, ki so se v Veliko Britanijo preselile iz Irske. Tudi ta skupina raziskovalcev je ugotovila, da se kljub temu da so svojo migracijo večinoma razumele kot začasen pojav, večina vprašanih oseb ne namerava vrniti v Irsko. Splošna ugotovitev raziskav, ki so obravnavale starejše migrante, ki so se postarali v državi, v katero so se preselili, je, da številni nimajo dovolj ekonomskih virov in kulturnega kapitala ter da se za specifične oblike pomoči zanašajo v glavnem na člane svoje etnične skupnosti in družine (White 2006; Ruspini 2009). Omenjeno ugotovitev bomo nadalje analizirali v drugem delu besedila, kjer bodo predstavljene implikacije staranja migrantov in migrantk za oblikovanje migracijskih, socialnih in drugih politik.

MIGRACIJE STAREJŠIH OSEB

Saša Božić (2006: 1416) je v svojem pregledu raziskav na področju mednarodnih migracij upokojenih oseb ugotovil, da je tovrstna tematika zaradi svoje interdisciplinarne narave pritegnila raziskovalce iz številnih disciplin, zlasti pa socialne geografije, socialne gerontologije in sociologije.⁷ Saša Božić (2006: 1416) meni, da so migracije starejših oseb v Evropi bolj, kot to velja za ZDA, Avstralijo in Japonsko, mednarodnega značaja. To sproža vprašanja transnacionalnih povezav starejših migrantov in migrantk med dvema ali celo več nacionalnimi državami. Zlasti od devetdesetih let 20. stoletja so namreč raziskovalci v Evropi vedno bolj zaznavali predvsem pojav preseljevanja upokojenih prebivalcev s severoevropskih območij v države Južne Evrope (na primer v Španijo in Italijo, še posebej v obalne in/ali ruralne predele teh držav) (na primer King idr. 1998, 2000; O'Reilly 2000, 2003; 2007; King 2002; Oliver 2002, 2007; Warnes idr. 2004; Warnes, Williams 2006). Razlog za naraščajoče število starejših migrantov in migrantk so proučevalci omenjenih procesov iskali predvsem v internacionalizaciji prostočasnih izletov, zaposlitve in izobrazbe kot eni od posledic naraščajočih dohodkov prebivalstva ter razvoja transportnih in komunikacijskih tehnologij. Številni raziskovalci so tovrstno migracijo označili za migracijo z namenom spremembe življenjskega stila (t. i. lifestyle migration)⁸ (na primer King 2002; Oliver, O'Reilly 2010), ki naj bi omogočil lepše vreme, počasnejši način življenja, nižje življenjske stroške in nasploh nudil boljšo kakovost življenja kot na primer Velika Britanija.⁹ Enega od pionirskih raziskovalnih projektov, ki je proučeval migracije starejših oseb iz Velike Britanije v države Južne Evrope, so v letih 1995 in 1996 izvedli Russell King, Guy Petterson, Tony Warnes in Allan Williams (King, Patterson 1998; King idr. 1998, 2000; Warnes, Patterson 1998; King 2002). Temeljni cilj projekta je bil raziskati priseljevanje upokojenega prebivalstva Velike Britanije na območje Toskane v Italiji, Malte, Coste del Sol v Južni Španiji in v regijo Algarve na Portugalskem. Pri tem so raziskovalci kot osrednjo raziskovalno metodo uporabili metodo globinskih intervjujev, ki so jo nadgradili z uporabo zgodovinskih virov, uradnih statistik in bolj strukturiranih vprašalnikov. Ključni rezultat projekta je bila prva obsežnejša podatkovna baza o mednarodni migraciji upokojenih oseb v Evropi (King idr. 1998). V primerjalni analizi položaja oseb iz Velike Britanije, ki živijo v navedenih državah (King idr. 1998: 97–98), so avtorji poudarili razliko med časovno dinamiko preseljevanja: v Italijo in na Malto so se Britanci v večjem številu preseljevali že pred letom 1975, med-

7 Treba je poudariti, da meja med pojmi mednarodna migracija, sezonska oziroma krožna migracija, mobilnost in turizem ni jasna, kar je po mnenju številnih proučevalcev omenjenih tematik (King in sod. 1998, 2000; King 2002; O'Reilly 2003; Božić 2006) poseben izziv za spremljanje in analizo tovrstnih prebivalstvenih gibanj. Pričujoča raziskovalna tematika tako posega zlasti na polja migracijskih študij, turizma in socialne gerontologije.

8 Tu ne gre le za migracijo starejših oseb, temveč tudi za migracijo mlajših prebivalcev; tako samskih oseb kot tudi družin.

9 O tovrstni migraciji je bilo namreč največ študij opravljenih prav na primeru prebivalcev Velike Britanije (na primer King, Patterson 1998; King in sod. 1998, 2000; O'Reilly 2000, 2003, 2007; King 2002; Oliver 2002, 2007).

tem ko so se v Costo del Sol v južni Španiji in v regijo Algarve na Portugalskem večinoma preseljevali od osemdesetih let prejšnjega stoletja. Analiza je tudi pokazala, da je to, kdo bo migriral, pomembno določala kategorija družbenega razreda, saj je bilo na primer med proučevanimi osebami le malo fizičnih delavcev (King idr. 1998: 99). Britanci v Toskani so imeli na splošno višjo raven izobrazbe kot druge proučevane skupine. Nadalje je analiza pokazala, da so Britanci na Costi del Sol in na območju regije Algarve v večji meri kot tisti na Malti in v Toskani živeli med Veliko Britanijo in Španijo oziroma Portugalsko (King idr. 1998: 101–102). Zlasti so raziskovalci poudarili večinoma slabo znanje jezika držav, v kateri so živeli starejši Britanci, vendar pa so opozorili, da ne gre nujno za izoliranost od t. i. večinskega prebivalstva, saj so se številni Britanci za tovrsten način življenja odločili prostovoljno (King idr. 1998: 105). Kot so avtorji analize ilustrativno zapisali na primeru regij Algarve in Coste del Sol: »za veliko upokojenih oseb na omenjenih območjih morda ni toliko relevantna socialna integracija z lokalnim prebivalstvom, torej s Španci in Portugalci, temveč zadovoljiv dostop do lokalnih storitev in interakcij s pripadniki lastne izseljenjske skupnosti« (King idr. 1998: 102). Avtorji raziskave pa so posamezne primere tudi bolj podrobno raziskali. Russell King in Guy Patterson (1998: 179) sta na primeru migracij Britancev v Toskano ugotovila, da so bili razlogi za tovrstno migracijo povezani zlasti z razumevanjem Toskane kot svojevrstne »ruralne idile«. Na svojem proučevanem primeru sta poudarila tudi dokajšnjo problematičnost koncepta mednarodnih migracij upokojenih oseb kot enkratnega dogodka. Večina obravnavanih oseb je bila namreč že prej povezana z Italijo, oziroma so se tja preselili že pred upokojitvijo (na primer migracije z namenom zaposlitve, poroke), številni so pred upokojitvijo imeli tudi izkušnje migracije v druge države. Warnes in Patterson (1998: 130) sta proučevala upokojene Britance, ki so se preselili na Malto, in ugotovila, da so vzorci naseljevanja Britancev na tem območju kompleksnejši, kot to velja za druga proučevana območja. To sta pripisala zgodovinski prisotnosti Britancev na tem območju in posledično številčnejšim družinskim vezem, saj je manj kot polovica sogovornikov Malto pred upokojitvijo doživela le kot počitniško destinacijo. Williams in Patterson (1998: 130) sta analizirala vzorce naseljevanja Britancev na območje regije Algarve na Portugalskem. S kohortno analizo, ki jima je omogočila analizirati časovno dinamiko poselitve, sta ugotovila, da so migracije upokojenih oseb na to območje spodbujali zlasti ekonomska globalizacija in posledično vedno večje število tujih delavcev, naraščajoč standard in pokojnine ter razvoj turistične infrastrukture na tem območju, zlasti odprtje letališča v Faru leta 1965. Na tem območju sta opazila tudi velike razlike v socio-ekonomskem položaju Britancev.

Vicente Rodríguez in sodelavci (1998) so v nasprotju s študijami, ki so proučevale zlasti prebivalstvo iz ene države – najpogosteje Velike Britanije – opravili primerjalno analizo izkušen upokojenih prebivalcev različnih severnoevropskih držav (Velike Britanije, Nemčije, držav Beneluksa, skandinavskih držav), ki se preseljujejo na območje Coste del Sol v Južni Španiji. Ugotovili so, da je bil glavni razlog za migracijo oseb iz vseh proučevanih držav domnevno boljša kakovost življenja, posebej poudarjeno je bilo na primer toplejše podnebje. Sogovorniki iz Velike Britanije so bolj kot druge skupine poudarjali težavno komunikacijo zaradi slabega znanja španskega jezika. Tako Nemci kot prebivalci skandinavskih držav in držav Beneluksa so večkrat omenjali svoje zanimanje za špansko kulturo in pokrajino ter po njihovem mnenju bolj zdravo življenjsko okolje kot v njihovih »domačih državah«. Prebivalci skandinavskih držav so bolj kot druge skupine poudarjali problematičnost fizične razdalje med Španijo in Skandinavijo in posledično ločenost od sorodnikov in prijateljev.¹⁰

Na prvi pogled se morda zdi, da tovrstna migracija starejših oseb presega delitve na podlagi socio-ekonomskega položaja, saj naj bi se za migracijo odločili zlasti posamezniki in posameznice z boljšim

10 Mednarodne migracije starejših so zlasti v zadnjih dveh desetletjih pritegnile tudi večjo pozornost raziskovalcev v ZDA. Ti najpogosteje proučujejo starejše migrante, ki so se iz drugih zveznih držav preselili v t. i. Sončni pas (Sun Belt), ki obsega zlasti območje zveznih držav Florida in Kalifornija (na primer Palo Stoller in sod. 2001; Longino in sod. 2002). Tovrstnih raziskav v pričujočem besedilu podrobneje ne obravnavamo, saj nas prvenstveno zanimajo mednarodne migracije starejših. To seveda ne pomeni, da se tudi osebe, ki se iz različnih razlogov preseljujejo znotraj države, v kateri živijo, ne soočajo z nekaterimi podobnimi težavami, ki so jih poudarile študije mednarodnih starejših/upokojenih migrantov in migrantk.

ekonomskim položajem. Vendar sta tudi Caroline Oliver in Karen O'Reilly (2010), kot so zaznali že avtorji zgoraj omenjene pionirske študije o priseljevanju starejših prebivalcev Velike Britanije v države Južne Evrope, na podlagi svojih prejšnjih –med seboj sicer nepovezanih – empiričnih študij Britancev, ki se preseljujejo na območje province Malaga v južni Španiji, opozorili, da to skupino prebivalstva še vedno diferencira kategorija družbenega razreda.¹¹ Povedano z njunimi besedami, »nekateri [Britanci v Španiji, op. avt.] so uspeli spremeniti svojo življenjsko pot in so s pomočjo migracije z namenom spremembe življenjskega stila uresničili svoje sanje, toda gledano v celoti so se njihove razredne pozicije reproducirale skozi razlike v habitusu¹² in v ekonomskem in socialnem kapitalu« (Oliver, O'Reilly 2010: 50).

Migracije starejših oseb nedvomno spreminjajo strukturo prebivalstva na območjih, kamor se te osebe priseljujejo. William Walters (2002: 38) poudarja, da se s tovrstno migracijo močno zvišuje koncentracija starejšega prebivalstva na določenih območjih, kar vpliva na starostno strukturo prebivalstva na regionalni, v manjši meri pa tudi na nacionalni ravni (prim. King idr. 1998: 93).

Walters (2002: 38) nadalje opozarja, da so tovrstne migracije v javnosti prepoznane tudi kot pomemben dejavnik lokalnega in regionalnega ekonomskega razvoja. Luis Guarnizo (v Božić 2006: 1419) je na primer poudaril pomen denarnih nakazil migrantov v države, iz katerih ti prihajajo, saj so ti transferji pogosto pomemben vir podpore za razvoj lokalne skupnosti. V državah, v katere se množično preseljujejo starejše osebe, se je izoblikoval tudi razvejan trg nepremičnin. Številne osebe, ki živijo v drugih državah, imajo raje izdelke iz »domače države«, kar ima po besedah Guarniza (v Božić 2006: 1419) »pomembne transnacionalne ekonomske učinke«.

Warnes in sodelavci menijo (2004: 312), da so raziskovalci precej manj pozornosti kot starejšim migrantom, ki se v novi družbi starajo, in migracijam starejših oseb, ki bi jih lahko uvrstili v kategorijo t. i. migracij z namenom spremembe življenjskega stila, namenili »delovnim migrantom«, ki se vračajo v državo izvora,¹³ ter starejšim migrantom, ki se preselijo v drugo državo, da bi živeli bližje svoji družini ali celo skupaj z njo. Dwyer in Papadimitriou (2006: 1312) opažata tudi naraščanje števila starejših prisilnih migrantov. Pravita, da pripadniki te skupine prebivalstva na splošno še težje kot druge skupine migrantov najdejo zaposlitev, če pa se to že zgodi, ni verjetno, da bodo zbrali dovolj let delovne dobe, da bi bili v državi, v katero so se priselili, upravičeni do pokojnine.¹⁴

SKRB NA DALJAVO V TRANSNACIONALNIH DRUŽINAH

Vedno bolj mednarodnen značaj sodobnih migracij je v migracijskih študijah in študijah družine zlasti v zadnjih dveh desetletjih povzročil tudi precejšen razmah raziskav, ki proučujejo različne vidike življenja in usklajevanja družinskih obveznosti med nacionalnimi državami. Zlasti so raziskovalci opazili trend naraščanja števila transnacionalnih družin (Bryceson 2002; Evergeti 2006; Baldassar 2007a, 2007b), katerih življenje poteka med dvema nacionalnima državama ali več državami. Omenjene družine si med seboj izmenjujejo različne načine skrbi in podpore, kot so na primer finančna, praktična, osebna, čustvena in moralna pomoč ter nudenje nastanitve ob obiskih (Baldassar 2007b: 389). Tovrstni aranžmaji vključujejo tako starejše migrante in migrantke, ki so se postarali v družbi, v katero so se priselili, kot tudi migracije starejših oseb. Venetia Evergeti (2006: 348) govori kar o nekakšnih transnacionalnih pogajanjih o družin-

11 Več v O'Reilly 2000, 2003, 2007; Oliver 2002, 2007.

12 Pri tem sta se opirali na teoretični prispevek sociologa Pierra Bourdieuja.

13 Jelena Predojević-Despić (2011) meni, da prav povratne migracije in/ali transnacionalne aktivnosti, ki razvijajo družbena in družinska omrežja, lahko zelo pozitivno vplivajo tako na kakovost življenja starejših povratnikov in njihovih družin kot tudi na lokalno okolje, v katerega se povratniki priselijo, oziroma s katerim vzdržujejo intenzivne stike.

14 Pregled relevantne literature je v primerjavi z dokajšnjim razmahom študij o mednarodnem preseljevanju starejših oseb z namenom spremembe življenjskega stila pokazal, da le majhno število študij obravnava migracije starejših oseb v kontekstu prisilnih priselitev in migracije z namenom združevanja družine.

skih obveznostih med »domačo« in novo družbo. Najširše gledano gre za proces transnacionalnega nudenja skrbi tako med državami kot tudi med generacijami (Evergeti 2006; Wilding 2006; Zontini 2006). Tovrstna skrb poleg skrbi za otroke, ki so ostali v državi izvora,¹⁵ zaradi procesov staranja prebivalstva na poseben način vključuje tudi starejše osebe, katerih družinski člani živijo v drugih državah. Kljub fizični razdalji med družinskimi člani potekajo raznovrstne interakcije, ki jih v veliki meri omogočajo in lajšajo sodobne komunikacijske in potovalne tehnologije (Wilding 2006; Baldassar 2007a, 2007b).

Opisane prakse transnacionalnega nudenja skrbi v veliki meri presegajo prevladujoče pojmovanje skrbi kot aktivnosti, za katero je potrebna fizična bližina. Nekateri avtorji v tem smislu govorijo celo o t. i. skrbi na daljavo (Silk 1998; Vellekoop Baldock 2000). Zanimivo je, da je kar nekaj raziskav na to temo v kontekstu staranja prebivalstva obravnavalo transnacionalno nudenje skrbi med Avstralijo in zahodnoevropskimi državami / Severno Ameriko. Cora Vellekoop Baldock (2000) je na primer leta 1996 zbirala življenjske zgodbe migrantov, ki so v Avstralijo prišli iz večinoma angleško govorečih držav (Združenega kraljestva in Severne Amerike). Ugotovila je, da so prakse nudenja skrbi ostarelim staršem v »domačih državah« postale intenzivnejše, ko je eden od staršev ovdoval, in da so se otroci, ki so migrirali, o načinih pomoči neprestano »pogajali« z drugimi sorodniki. Med načini skrbi je bolj kot vsakodnevna praktična skrb za starše prevladovala emocionalna podpora, med obiski pa je bila konkretna pomoč otrok, ki so migrirali, enako, če ne še bolj, pomembna kot skrb, ki so jo nudili drugi odrasli otroci, ki so živeli blizu staršev. Vellekoop Baldock (2000: 221) poudarja, da so se razlike med spoloma v nudenju skrbi pokazale zlasti glede na tip opravil, ki so jih opravljali moški oziroma ženske.¹⁶ Moški so bolj skrbeli za poslovne zadeve, popravila in vzdrževalna dela, ženske pa v večji meri za zdravstvene težave in emocionalno podporo. Kljub temu je opozorila, da so tako moški kot tudi ženske, s katerimi se je pogovarjala, s svojimi starši ohranili tesno komunikacijo in razvejane podperne mreže. Na svojem proučevanem primeru je poudarila, da se razlike med spoloma v nudenju skrbi s povečevanjem geografske razdalje zmanjšajo. Cora Baldock, Loretta Baldassar¹⁷ in Raelene Wilding so med letoma 2000 in 2005 kot nadgradnjo preteklega raziskovanja transnacionalne skrbi¹⁸ vodile obsežno raziskavo o transnacionalnem nudenju skrbi starejšim, ki je vključevala tako migrantke in migrantke v Avstraliji kot tudi njihove starše v Italiji, na Nizozemskem, Irskem, v Singapurju, Novi Zelandiji in Iranu. Rezultati obsežnega projekta so predstavljeni v monografiji *Families Caring Across Borders: Migration, Ageing and Transnational Caregiving* (Baldassar idr. 2007) in več znanstvenih člankih (Wilding 2006; Baldassar 2007a, 2007b). Loretta Baldassar (2007b) je na primeru oseb iz Italije, ki živijo v Avstraliji, identificirala številne oblike transnacionalnega nudenja moralne in emocionalne podpore in na tej podlagi preverjala idejo, da so tovrstne vezi v transnacionalnih družinah vedno manj pomembne. Prav tako je ugotovila, da je migracija pogosto rezultat potrebe tako po dajanju kot tudi prejemanju skrbi ter da so transnacionalni odnosi v družinah odvisni od specifičnih značilnosti obdobjev v življenjskem poteku posamezne družine (Baldassar 2007a: 294). Tudi ta raziskava je potrdila domnevo, da je tok podpore med otroki in njihovimi starši dvosmeren, saj so raziskovalke ugotovile, da starajoči starši svojim otrokom pogosto nudijo več podpore, kot pa je to veljalo v obratni smeri. Izjema so bili le begunci, vendar so raziskovalke tudi med njimi identificirale dvosmeren tok družinskih skrbstvenih mrež (Wilding 2006: 129). Baldassar (2007a: 278) meni, da je obravnavanje skrbi kot enosmernega procesa – zlasti otroka za starajoče starše – posledica predstave, da je starost

15 Tu gre zlasti za raziskave transnacionalnega materinstva, ko matere »doma« pustijo otroke, za katere skrbijo drugi družinski člani (na primer Parreñas Salazar 2001; Wilding Isaksen in sod. 2008). Dejstvo, da je transnacionalno očetovstvo v javnosti in tudi med raziskovalci deležno manj pozornosti, je verjetno mogoče pojasniti s prevladujočimi ideologijami o spolu, ki materinstvo, bolj kot to velja za očetovstvo, konstruirajo kot »naravno« vlogo. Ženske, ki v fizičnem smislu »zapustijo« svoje otroke, so posledično v večji meri kot moški deležne obsojanja.

16 Pričakovanja v zvezi z nudenjem skrbi so prav tako diferencirana po spolu. Chiara Saraceno (2010: 40) s tem v zvezi meni, da so ženske bolj kot moški vpete v kulturna pričakovanja o nudenju skrbi v medgeneracijski verigi.

17 Loretta Baldassar (2007a, 2007b) je že prej proučevala transnacionalno skrb na primeru migrantov in migrantk iz Italije v Avstraliji.

18 Pilotni projekt o transnacionalnem nudenju skrbi je potekal v poznih devetdesetih letih prejšnjega stoletja.

enotna kategorija v življenjskem poteku, za katero je značilna naraščajoča odvisnost starejših. Pri taki obravnavi starosti se namreč spregleda dejstvo, da so tudi starejši dejavni udeleženci transnacionalnih mrež, ki mobilizirajo sorodstvene in skupnostne resurse.

Podobne študije so bile zlasti v zadnjem desetletju opravljene tudi v evropskem prostoru. Minna Zechner (2008: 40–41) je na primer v letih 2001 in 2002 na primeru žensk iz Estonije, ki živijo na Finskem, in skrbijo za svoje ostarele starše v Estoniji, ugotovila, da so se sogovornice znašle med dvema različnima »kulturama skrbi«. Estonsko, kjer naj bi za ostarele skrbeli družinski člani, zlasti ženske, in finsko, kjer so storitve, ki posameznikom in posameznicam pomagajo pri skrbi za ostarele družinske člane, precej bolj razvite kot v Estoniji. Poudarila je dejstvo, da »socialne politike spodbujajo specifično verzijo družbene odgovornosti, vendar le v nacionalnem kontekstu, saj na primer finančni dodatek za skrb dobivajo le osebe, ki skrbijo za starejše, ki živijo na Finskem« (Zechner 2008: 42). Taka ureditev priča o segmentu socialne politike, ki ni ustrezno prilagojen transnacionalnim oblikam skrbi, zato se v nadaljevanju ukvarjamo z implikacijami staranja migrantov in migrantk za oblikovanje različnih politik.

SOCIALNA IN MIGRACIJSKA POLITIKA – POSEBNE POTREBE STAREJŠIH MIGRANTOV IN MIGRANTK?

Warnes in sodelavci (2004: 314) opozarjajo, da na položaj starejših migrantov vplivajo številni dejavniki, kot so njihova življenjska zgodovina, razvitost socialnega omrežja in družbenoekonomski položaj pa tudi nacionalne migracijske in socialne politike, ki določajo njihove pravice iz naslova socialnega, zdravstvenega in pokojninskega varstva (prim. Dwyer, Papadimitriou 2006). V migracijskih politikah je tako določen status migrantov in migrantk v »novi družbi« (na primer pravica do plačanega dela in posledično pokojninskega zavarovanja) in opredeljen njihov dostop do socialnovarstvenih storitev, socialne politike pa določajo dostop do storitev socialnega varstva za starejše prebivalce (prim. Warnes, Williams 2006: 1267).

Ne smemo zanemariti ugotovitve Warnesa in Williamsa (2006: 1268), da migrantov in migrantk ne smemo obravnavati kot pasivnih žrtev, temveč kot dejavne posameznike in posameznice, ki vplivajo na oblikovanje politik. O tem Sandra Torres (v Warnes, Williams 2006: 1268) pravi, da bi se morali raziskovalci izogibati obema skrajnostma: po eni strani neupoštevanju posebnih potreb starejših migrantov in migrantk, po drugi strani pa »problematizaciji« omenjenih skupin le zato, ker so migranti in jih razumejo kot »drugačne« od večinskega prebivalstva. Paul White (2006: 1297) v tem smislu govori o nevarnosti esencijalizacije starejših migrantov, ki naj bi imeli v primerjavi z »domačim prebivalstvom« posebne potrebe. Meni, da so se številni v novo družbo vključili v takšni meri, da se po resursih, ki jih imajo na voljo v starosti, po pričakovanjih za starost in po materialnem stanju ne razlikujejo več znatno od »večinskega prebivalstva«. Kljub temu White (2006: 1297–1298) navaja rezultate več študij, ki so vendarle pokazale, da številni starejši migranti nimajo dovolj resursov in kulturnega kapitala, zato se po pomoč v večji meri kot »večinsko prebivalstvo« obračajo na svojo skupnost ali družine. Starejši migranti se torej soočajo s posebnimi težavami, ki so do sedaj pritegnile majhno pozornost raziskovalcev in oblikovalcev politik (Patterson 2004: 26; Warnes idr. 2004: 308).¹⁹ Michaela Brockmann in Mike Fisher (2001) sta na primer v študiji položaja starejših migrantov in socialnega skrbstva v Avstriji poudarila dejstvo, da imajo migranti prav zaradi dolgotrajne marginalizacije na trgu delovne sile, kjer so slabo plačani in pogosto opravljajo težka fizična dela, v starosti nižje dohodke kot t. i. večinsko prebivalstvo, zato tudi pogosteje potrebujejo storitve socialnega in zdravstvenega varstva. Brockmann in Fisher (2001: 359–361) menita, da je pred-

¹⁹ To je v veliki meri posledica dejstva, da se oblikovalci javnih politik osredotočajo na mlajše migrante, kot so delavci, begunci in prosilci za azil. Tudi uradne statistike večinoma ne vključujejo bolj podrobnih podatkov o starejših migrantih in migrantkah.

postavka, da imajo migranti že skoraj avtomatično na voljo socialno podporo in skrb s strani družinskih članov, problematična. Med starejšimi migranti je namreč načeloma več moških kot žensk, od katerih se v večji meri pričakuje, da bodo nudile skrb v družini. Zdi se, da so glede pomanjkanja socialnih omrežij tako zlasti ogroženi starejši samski moški. Iz omenjenih razlogov bo najbrž v prihodnje tudi za starejše migrante in migrantke potrebnih več profesionaliziranih storitev. Nadalje avtorja poudarjata (Brockmann, Fisher 2001: 360), da se tako z izkušnjo migracije kot tudi družbenega konteksta v »novi družbi« spreminjajo tudi vrednote o družinskih obveznostih, medgeneracijski recipročnosti in vlogah med spoloma.

V zvezi z vrednotami in s predstavami o staranju je Torres (v White 2006: 1298) opozorila, da se pokazatelji »uspešnega staranja« ne le nenehno spreminjajo, temveč so tudi kulturno specifični. Tovrstne študije opozarjajo, da so za razumevanje staranja temeljnega pomena tudi dejavniki, povezani z etničnim in/ali s priseljenkim statusom posameznika oziroma posameznice. To dejstvo v javnosti in med oblikovalci politik po Whitu (2006: 1298) sproža razprave o posamezni kulturi primernim institucionalnim odzivom na staranje prebivalstva. Sharon Wray (2003: 512) meni, da raziskovalci v okviru gerontoloških študij pogosto pomanjkljivo proučujejo raznolikost pomenov konceptov, kot so kakovost življenja, delovanje in opolnomočenje. Te nekritično uporabljajo kljub njihovi kulturni specifičnosti in variabilnosti glede na pripadnost določeni kulturi in/ali etnični skupini. Socialna gerontologija se je po Wray (2003: 517) namreč predvsem osredotočala na težave, ki jih imajo posamezniki in posameznice v starosti. Nadalje so socialni gerontologi po njeni oceni kot temeljno merilo »uspešnega staranja« uporabljali »zahodnjaške« pojme o mladostnem videzu in življenjskem slogu v smislu obvladovanja lastnega življenja in neodvisnosti od drugih oseb. Tovrstnih pojmov o starosti in skrbi seveda ne moremo univerzalno aplicirati na vsa kulturna okolja.²⁰

Raziskovalci posledično poudarjajo prav nujnost proučevanja raznolikosti starejših migrantov in migrantk (Warnes idr. 2004; Dwyer, Papadimitriou 2006; Warnes, Williams 2006). Zlasti se zdi, da obstajajo velike razlike med državljani članic Evropske unije in državljani t. i. tretjih držav in glede na način preselitve v drugo državo. Dwyer in Papadimitriou (2006) sta na primer pokazala, da starejši državljani držav članic Evropske unije, ki se v drugo državo preselijo po upokojitvi, nimajo dostopa do socialnih pravic v obsegu, kot so jih deležni državljani članic Evropske unije, ki se kot delavci preseljujejo znotraj Unije. Menita, da tak zakonski in finančni okvir Evropske unije odraža njeno že skoraj endemično preokupacijo s pomenom plačanega dela. Pravica omenjenih oseb do bivanja v drugi državi Evropske unije je omejena z dvema pogojema: da imajo urejeno zavarovanje za primer bolezni in da imajo v času bivanja dovolj sredstev, da ne bodo breme sistemu socialnih pomoči v državi, v katero so se preselili (Direktiva 90/364, citirano v Dwyer, Papadimitriou 2006: 1309). Dravljanji »tretjih držav«, ki migrirajo v države Evropske unije, nimajo dostopa do nobenih pravic, ki bi jim jih zagotavljalo državljanstvo držav članic Evropske unije. Pri uveljavljanju pravic iz naslova socialnega varstva so odvisni od posameznih držav članic, saj njihove potrebe niso obravnavane kot stvar socialne politike Evropske unije. Čeprav si lahko v državi članici s plačevanjem prispevkov za pokojninsko varstvo zagotovijo pokojnino, avtorja opozarjata, da bo ta zaradi visokih stopenj brezposelnosti med državljani »tretjih držav« in njihove koncentracije v sektorjih, ki zahtevajo nizko stopnjo usposobljenosti, najverjetneje nizka. Zaradi družinskih obveznosti in v nekaterih primerih tudi kulturnih dejavnikov, ki ne spodbujajo plačanega dela žensk, je ta težava za migrantke še bolj izražena. Kljub temu da je po oceni Dwyerja in Papadimitriouja (2006)

20 V tem kontekstu je na primer zanimiva kvalitativno zasnovana študija žensk, starih med 50 in 69 let, ki so v Veliki Britaniji prišle iz Japonske (Izuhara, Shibata 2001). Nekatero so jasno povedale, da bi želele, da zanje skrbí nekdo, ki je japonskega porekla, kar sta raziskovalki pripisali primerom, ko so starejše ženske zaradi kapi ali demence izgubile sposobnost komuniciranja v drugem jeziku (v tem primeru angleščini). Zaradi razlik v prehrani, jeziku in pomanjkanja skupnih izkušenj so številne izražale tudi nepripravljenost za preselitev v dom za starejše, kjer bi bilo večinsko prebivalstvo britanskega porekla. Iní Grewal in sodelavci (2004: 757) so na primeru starejših oseb iz različnih etničnih skupin, ki živijo v Veliki Britaniji, podobno opozorili na kulturno specifične predstave o avtonomiji, nadzoru nad svojim življenjem in odvisnosti od drugih.

govor o reformi pokojninskega sistema vedno bolj konstruiran tudi na ravni Evropske unije, zmožnost institucij Evropske unije, da se neposredno vmešavajo v blaginjske sisteme posameznih držav, še vedno omejuje načelo subsidiarnosti.²¹ Če povzamemo: opravljene raziskave so po eni strani pokazale, da so starejši migranti in migrantke med najbolj prikrajšanimi in družbeno izključenimi skupinami prebivalstva v evropskih družbah, hkrati pa tudi med nosilci inovativnih, pozitivnih pristopov do staranja (prim. Warnes idr. 2004: 310).

ZAKLJUČKI IN IMPLIKACIJE UGOTOVITEV

Na podlagi empiričnega in teoretičnega gradiva, ki je plod zlasti nedavnega raziskovalnega zanimanja za to skupino prebivalstva, so v besedilu najprej predstavljene temeljne skupine starejših mednarodnih migrantov in migrantk. Pokazalo se je, da so ti izjemno raznolika skupina, ki pa ima, v primerjavi z »večinskimi prebivalstvom«, le v določenih primerih posebne potrebe. Čeprav so tako staranje prebivalstva kot mednarodne migracije med prebivalstvenimi strokovnjaki prepoznani kot temeljni dejavniki spreminjanja prebivalstvene sestave, na podlagi presoje teoretičnih in empiričnih obravnav staranja migrantov in migrantk lahko sklenemo, da starejši mednarodni migranti in migrantke še vedno niso prioriteta politik Evropske unije kot tudi ne nacionalnih politik njenih držav članic (prim. Dwyer, Papadimitriou 2006: 1316). Omenjene ugotovitve sprožajo kar nekaj vprašanj, povezanih s staranjem migrantov in migrantk, ki bodo vedno bolj aktualna tudi v Sloveniji, ki je bila doslej med prebivalstvenimi strokovnjaki in v javnosti obravnavana predvsem kot t. i. nova država priseljevanja. Z izjemo raziskave Alenke Kobolt (2002), ki je v okviru mednarodnega projekta o staranju migrantov in migrantk proučevala izkušnje starejših priseljencev iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji, v slovenskem prostoru namreč še niso bile opravljene podrobnejše raziskave položaja starejših migrantov in tem, povezanih z njihovo starostjo in upokojitvijo. Povedna je ugotovitev Alenke Kobolt (2002: 149), da predstavniki večine organizacij, ki izvajajo dejavnosti za starejše ljudi v Sloveniji, le ugibajo, da imajo med svojimi člani in uporabniki tudi kakšnega priseljenega iz republik nekdanje Jugoslavije. Alenka Kobolt (2002: 149) sklene, da je »priseljenost iz ostalih republik nekdanje skupne države pravno in tudi družbeno doživljana kot manj prepoznavno dejstvo«. V okviru mednarodnega projekta FEMAGE – Needs for female immigrants and their integration in ageing societies (Potrebe po migrantkah in njihova integracija v starajočih družbah) smo raziskovalke v enem izmed tematskih sklopov analizirale tudi pričakovanja migrantk v Sloveniji za starost in implikacije staranja migrantk za politiko (Cukut 2008; Knežević Hočevar idr. 2009). Pokazalo se je, da sedanji položaj migrantk na trgu delovne sile pomembno določa njihove z upokojitvijo povezane pravice. Prisilnim priseljenkam iz Bosne in Hercegovine se leta nezakonitega dela, ki so ga opravljale zlasti v letih 1992–2002, ko zaradi statusa osebe z začasnim zatočiščem niso smele zakonito delati več kot osem ur tedensko, ne štejejo v pokojninsko dobo. Posebej je bila poudarjena težava neurejenih bilateralnih pokojninskih sporazumov med Slovenijo in državami, iz katerih so prihajale migrantke. Povedno je nemara tudi dejstvo, da vladna *Strategija varstva starejših do leta 2010 – solidarnost, sožitje in kakovostno staranje prebivalstva* (2012) posebej ne omenja starejših migrantov in/ali pripadnikov manjšinskih etničnih skupin. Toda zaradi procesov staranja prebivalstva in vedno večjega pomena mednarodnih migracij bo staranje migrantov in migrantk nedvomno postalo eden izmed bolj pomembnih »izzivov« za oblikovanje migracijskih in socialnih politik tudi v Sloveniji.

Zdi se, da je starejše prebivalstvo vedno bolj tarča javnega diskurza o pretirani porabi proračunskih sredstev (na primer za pokojninsko in zdravstveno varstvo), in to ne glede na njihovo »etnično pripadnost«. Gre celo za večkratno diskriminacijo starejših migrantov in migrantk, ki so v državah, v katere so se preselili, še vedno obravnavani zlasti kot migranti in/ali tujci, ne glede na to, da so številni v ome-

²¹ Skladno z načelom subsidiarnosti je Evropska unija na področjih, ki niso v njeni izključni pristojnosti, pristojna ukrepati le, če države članice ne morejo zadovoljivo doseči zasledovanih ciljev (Pristojnosti 2012).

njenih državah že pridobili državljanstvo in naj bi jim pripadale enake socialne, ekonomske in politične pravice kot »domačemu prebivalstvu«. Kot nas namreč nekoliko ironično opozarjata Dwyer in Papadimitriou (2006: 1316): v Evropski uniji, v kateri države članice iščejo načine, kako bi državljanom vedno bolj omejile pravice (na primer iz naslova socialne varnosti), ni presenetljivo, da še v večji meri omejujejo oziroma spregledujejo pravice migrantov in migrantk, ki jih razumejo predvsem kot »outsiderje«, potencialno grožnja nacionalni varnosti in/ali kot možne uporabnike omejenih proračunskih sredstev za zagotavljanje blaginje. Nemara je zato ena od temeljnih težav pri doseganju bolj vključujočega odnosa do migrantov in migrantk prav dejstvo, da je »področje razprav o demografiji nacionalnega prebivalstva še vedno pretežno utemeljeno v esencialističnih predstavah kolektivnega članstva in ne v razlagah, ki se od njih oddaljujejo« (Knežević Hočevar 2011: 19).

LITERATURA

- Bailey, Adrian, Boyle, Paul (2004). Untying and Retying Family Migration in the New Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30/2, 229–241.
- Baldassar, Loretta (2007a). Transnational Families and Aged Care: The Mobility of Care and the Migrancy of Ageing. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 33/2, 275–297.
- Baldassar, Loretta (2007b). Transnational Families and the Provision of Moral and Emotional Support: The Relationship between Truth and Distance. *Identities: Global Studies in Culture and Power* 14/4, 385–409.
- Baldassar, Loretta, Vellekoop Baldock, Cora, Wilding, Raelene (2007). *Families Caring across Borders Migration, Ageing and Transnational Caregiving*. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- Bolzmann, Claudio, Fibbi, Rosita, Vial, Marie (2006). What to do after Retirement? Elderly Migrants and the Question of Return. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32/8, 1359–1375.
- Božić, Saša (2006). The Achievement and Potential of International Retirement Migration: The Need for Disciplinary Exchange. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32/8, 1415–1427.
- Brockmann, Michaela, Fisher, Mike (2001). Older Migrants and Social Care in Austria. *Journal of European Social Policy* 11/4, 353–362.
- Bryceson, Deborah, Vuorela, Ulla (ur.) (2002). *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*. Oxford, New York: Berg.
- Bryceson, Deborah (2002). Europe's Transnational Families and Migration: Past and Present. *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks* (ur. Deborah Bryceson, Ulla Vuorela). Oxford, New York: Berg, 31–59.
- Cukut, Sanja (2008). Migracije in staranje – migrantke v Sloveniji. *Kakovostna starost* 11/3, 4–14.
- Dwyer, Peter, Papadimitriou, Dimitris (2006). The Social Security Rights of Older International Migrants in the European Union. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32/8, 1301–1319.
- Evergeti, Venetia (2006). Living and Caring between Two Cultures: Narratives of Greek Women in Britain. *Community, Work and Family* 9/3, 347–366.
- Green Paper »Confronting Demographic Change: A new Solidarity between the Generations.« Brussels: Commission of the European Communities (2012), <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0094:FIN:EN:DOC> (1. 7. 2012).*
- Grewal, Ini, Nazroo, James, Bajekal, Madhavi, Blane, David, Lewis, Jane (2004). Influences on Quality of Life: A Qualitative Investigation of Ethnic Differences among Older People in England. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30/4, 737–761.
- Izuhara, Misa, Shibata, Hiroshi (2001). Migration and Old Age: Japanese Women Growing Older in British Society. *Journal of Comparative Family Studies* 32/4, 571–586.
- King, Russell, Patterson, Guy (1998). Diverse Paths: The Elderly British in Tuscany. *International Journal of Population Geography* 4/2, 157–182.

- King, Russell, Warnes, Anthony M., Williams, Allan M. (1998). International Retirement Migration in Europe. *International Journal of Population Geography* 4/2, 91–111.
- King, Russell, Warnes, Anthony M., Williams Allan M. (2000). *Sunset Lives: British Retirement Migration to the Mediterranean*. Oxford: Berg.
- King, Russell (2002). Towards a New Map of European Migration. *International Journal of Population Geography* 8/2, 89–106.
- Knežević Hočevar, Duška (2006). Rodnost, etničnost in nacija: Razmisleki o preučevanju demografskih značilnosti nacionalnih populacij. *Razprave in gradivo* 50-51, 184–210.
- Knežević Hočevar, Duška (2011). Obrazi migracij v govoru o rodnosti. *Dve domovini/Two Homelands* 33, 7–22.
- Knežević Hočevar, Duška, Cukut, Sanja, Černič Istenič, Majda (2009). Intercultural Dialogue between Lip Service and Practice. *Dve domovini/Two Homelands* 30, 29–49.
- Kobolt, Alenka (2002). *Zdej smo od tu – A smo še čefurji*. Ljubljana: i2.
- Leavey, Gerard, Sembhi, Sati, Livingston, Gill (2004). Older Irish Migrants Living in London: Identity, Loss and Return. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30/4, 763–779.
- Longino, Charles F., Perzynski, Adam T., Stoller, Eleanor P. (2002). Pandora's Briefcase: Unpacking the Retirement Migration Decision. *Research on Aging* 24/1, 29–49.
- Milić, Andjelka, Milošević, Dragoslav (ur.) (2011). *Zbornik stručnih saopštenja i postera sa osmog nacionalnog Gerontološkog kongresa »Za evropske standarde socijalne sigurnosti i kvaliteta života u starosti«*. Beograd: Gerontološko društvo Srbije.
- Oliver, Caroline (2002). Killing the Golden Goose? Debates about Tradition in an Andalucían Village. *Journal of Mediterranean Studies* 12/1, 169–190.
- Oliver, Caroline (2007). *Retirement Migration. Paradoxes of Aging*. New York: Routledge.
- Oliver, Caroline, O'Reilly, Karen (2010). A Bourdieusian Analysis of Class and Migration: Habitus and the Individualizing Process. *Sociology* 44/1, 49–66.
- O'Reilly, Karen (2000). *The British on the Costa Del Sol*. London: Routledge.
- O'Reilly, Karen (2003). When is a Tourist?: The Articulation of Tourism and Migration in Spain's Costa del Sol. *Tourist Studies* 3/3, 301–317.
- O'Reilly, Karen (2007). Intra-European Migration and the Mobility-Enclosure Dialectic. *Sociology* 41/2, 277–293.
- Palo, Stoller, Eleanor, Miller, Baila, Guo, Shenyang (2001). Shared Ethnicity and Relationship Multiplexity Within the Informal Networks of Retired European American Sunbelt Migrants: A Case Study. *Research on Aging* 23/3, 304–325.
- Parreñas Salazar, Rachel (2001). *Servants of Globalisation. Women, Migration and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.
- Patterson, Fiona M. (2004). Policy and Practice Implications from the Lives of Aging International Migrant Women. *International Social Work* 47/1, 25–37.
- Predojević-Despić, Jelena (2011). Medjunarodne migracije starih – potreba za društvenom akcijom. *Zbornik stručnih saopštenja i postera sa osmog nacionalnog Gerontološkog kongresa »Za evropske standarde socijalne sigurnosti i kvaliteta života u starosti«* (ur. Andjelka Milić, Dragoslav Milošević). Beograd: Gerontološko društvo Srbije, 52–61.
- Pristojnosti* (2012), <http://www.evropa.gov.si/si/pristojnosti/> (20. 7. 2012).
- Rodríguez, Vicente, Fernández-Mayoralas, Rojo, Fermína (1998). European Retirees on the Costa del Sol: A Cross-National Comparison. *International Journal of Population Geography* 4/2, 183–200.
- Ruspini, Paolo (2009). *Elderly Migrants in Europe: An Overview of Trends, Policies and Practices*, http://www.cermes.info/upload/docs/Elderly_migrants_in_Europe_paolo_ruspini_14_07_10.pdf (3. 6. 2013).
- Saraceno, Chiara (2010). Social Inequalities in Facing Old-Age Dependency: A Bi-Generational Perspective. *Journal of European Social Policy* 20/1, 32–44.
- Silk, John (1998). Caring at a Distance. *Ethics, Place and Environment* 1/2, 165–182.

- Strategija varstva starejših do leta 2010 – solidarnost, sožitje in kakovostno staranje prebivalstva (2012), http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/strategija_varstva_starejsih_splet_041006.pdf (25. 7. 2012).
- Vah, Mojca, Lukšič-Hacin, Marina (2008). Contemporary Implications of Multiculturalism Policies for European Welfare States. *Dve domovini/Two Homelands* 28, 7–21.
- Vellekoop Baldock, Cora (2000). Migrants and Their Parents: Caregiving from a Distance. *Journal of Family Issues* 21/2, 205–224.
- Walters, William H. (2002). Later-Life Migration in the United States: A Review of Recent Research. *Journal of Planning Literature* 17/1, 37–66.
- Warnes, Anthony M., Patterson, G. (1998). British Retirees in Malta: Components of the Cross-National Relationship. *International Journal of Population Geography* 4/2, 113–133.
- Warnes, Anthony M., Friedrich, Klaus, Kellaheer, Leonie, Torres, Sandra (2004). The Diversity and Welfare of Older Migrants in Europe. *Ageing and Society* 24/3, 307–326.
- Warnes, Anthony M., Williams, Allan (2006). Older Migrants in Europe: A New Focus for Migration Studies. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32/8, 1257–1281.
- White, Paul (2006). Migrant Populations Approaching Old Age: Prospects in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32/8, 1283–1300.
- Widding Isaksen, Lise, Uma Devi, Sambasivan, Russell Hochschild, Arlie (2008). Global Care Crisis: A problem of Capital, Care Chain, or Commons. *American Behavioral Scientist* 52/3, 405–425.
- Wilding, Raelene (2006). »Virtual« intimacies? Families Communicating across Transnational Contexts. *Global Networks* 6/2, 125–142.
- Williams, Allan M., Patterson, Guy (1998). »An Empire Lost, but a Province Gained«: A Cohort Analysis of British International Retirement in the Algarve. *International Journal of Population Geography* 4/2, 135–155.
- Wray, Sharon (2003). Women Growing Older: Agency, Ethnicity and Culture. *Sociology* 37/3, 511–527.
- Zavratnik, Simona (2011). Sodobne migracije v mnenjih slovenske javnosti. *Dve domovini/Two Homelands* 33, 55–71.
- Zechner, Minna (2008). Care of Older Persons in Transnational Settings. *Journal of Aging Studies* 22/1, 32–44.
- Zontini, Elisabetta (2006). Italian Families and Social Capital: Care Provision in a Transnational World. *Community, Work and Family* 9/3, 325–345.